

13. FEJEZET

Záró gondolatok

Pálné Kovács Ilona

A kutatás ötlete, ha úgy tetszik *hirtelen felindulásból* született, a 2010-től megindult centralizációs kormányzati reformok hatására, azt kérdezve, „miért hagytuk, hogy így legyen” (PÁLNÉ KOVÁCS 2013b). A kutatás és a kötet végére jutva még nagyobb bizonyossággal állítható, hogy fontos a reformok folyamatának, intézményi és eljárási körülményeinek, szélesebb társadalmi, kulturális közegének az elemzése. Nemcsak azért, hogy megértsük, miért hiúsulnak meg rendre másra a meghirdetett reformelképzelések, hanem azért is, hogy realisan felmérjük a reformok lehetséges irányait, amelyek valóban végrehajthatóak. A reform célok és a reform kapacitások egyaránt formálhatóak, javíthatóak, ha valóban jelen van a hazai kormányzati elitben a változás, a tanulás szándéka.

A közigazgatási reformok általában felfoghatóak úgy is, mint a *szokásos* közpolitikai ciklussal elemezhető közpolitikai beavatkozások, de a kitüntetett mélységű és dimenziójú, inkább intézményi változást megcélzó, reformbeavatkozásoknak mindig domináns a tartalmi, politikai dimenziója, ezért is értelmezhetőek *politizált közpolitikai* (polity-policy) döntéseként. Ebben az esetben már egyértelműen lazább kapcsolódás van a reformretorika, a reformdöntés és annak végrehajtási folyamata között, a retorika még erőteljesen politikai üzenetet hordoz, a reformdöntés és a végrehajtás viszont inkább a közpolitikai racionalitásra törekszik (KUHLMANN–WOLLMANN 2014:36).

A területi önkormányzati reformok ugyan szűkebb fókuszúak, mint a hatalomgyakorlás rendjét átfogóbban érintő kormányzati reformok, de elemzésük sok általánosítható tapasztalattal is jár, egyébként is azt a véleményt képviseljük, hogy a hatalomgyakorlás területi rendje van olyan jelentőségű tényező, amely önmagában is megérdemli a figyelmet. A rendszerváltást követő változások gyorsasága és iránya arra figyelmeztet, hogy a területi érdekek érvényesítésének stabil, hatásos garanciái hiányoznak a magyar politikai, kormányzati intézményi képletből.

A 2010 utáni, néhány év alatt végrehajtott önkormányzati reformintézkedések szinte egyáltalán nem ütköztek ellenállásba, ami elvileg több okkal is magyarázható:

- az önkormányzatok autonómiája, szerepe az emberek számára önmagában vagy nem fontos, vagy legalábbis nehezen eladható téma,
- az önkormányzati érdekszövetségek meglehetősen ambivalens tiltakozása nem éri el a nyilvánosság ingerküszöbét,
- az önkormányzati politikai elit sem volt konfliktusvállalásra képes,
- a törvényhozó számára pedig a decentralizáció már nem olyan érték, mint 1990-ben volt.

- A reformok olajozottságát biztosította az is, hogy az önkormányzatok jó része hálára volt kötelezve, hiszen megszabadult a nyomasztó adósságtól, s hatalom és kompetenciavesztés következményeit még nem mérte fel.

A kormány tehát kihasználhatta a hatalmi vákuumot, s például hatékonysággal képes volt az akaratát érvényesíteni. A folyamat gyorsasága, az ellenállás hiánya miatt nem érvényesülhettek a fokozatos bevezetés, a *kísérletezés* előnyei: a döntéshozó nem alapozhatott a visszacsatolásra, az érintettek, és szakértők véleményére. Ezek a körülmények pedig előrevetítik a *sikeresen* végrehajtott reformok negatív következményeit.

Kutatásunkban nem a tartalmi, ha úgy tetszik, közpolitikai összefüggésekre koncentráltunk, ezért a kutatás eredményei is inkább a decentralizációt vagy centralizációt megcélzó átfogó, intézményi reformok egyes szereplőinek sajátosságairól nyújtanak információkat. Nem célunk az egyes fejezetekben ismertetett kutatási eredmények megismétlése, csupán olyan összegzés, amely a jövőre vonatkozóan lehet további kutatások indoka, kiindulópontja, vagy (bár erre sok esélyt nem látunk) újabb önkormányzati reformok előkészítésében figyelembe veendő szempontok gyűjteménye.

1. A decentralizáció és önkormányzatiság nem bizonyult stabil értéknek a hazai politikai gondolkodásban

A helyi demokrácia érvényesülése szorosan összefügg az adott kormányzati rendszer modelljével. Lijphart (1999) által leírt konszenzusos demokrácia modellje, illetve az állami tradíciók jellege meghatározónak tekinthető. A decentralizáció maga is hozzájárulhat a demokrácia modelljének változásához. Például a részvételi, illetve közvetlen demokrácia erősödését a helyi demokratikus újítások is támogatják (LOUGHLIN et al. 2011:728). A World Value Survey adatok szerint a decentralizált országokban fontosabbnak bizonyult a kormányzásba való beleszólás lehetősége, mint a centralizált országokban (MELLO 2011). Más kutatási eredmények szerint is a helyi, regionális szintér több lehetőséget nyújt különböző kormányzati innovációkra is (KEMP 2003), a partnerek bevonására, a horizontális kormányzati módszerek alkalmazására. A decentralizáció átrendezheti a területi érdekek megjelenését, a pártok térbeli kliensrendszerét is (HUTCHCROFT 2001).

A decentralizáció azonban önmagában nem garantálja a helyi demokráciát (LITVACK et al. 1998, PICKVANCE 1997), különösen akkor, ha a kulturális, politikai, gazdasági környezet nem kedvező a decentralizáció számára. A kelet-közép-európai rendszerváltó országok esetében is az a vélemény, hogy hosszabb idő szükséges, amíg a modellváltás előnyei egyáltalán jelentkezhetnek, hiszen nem egyszerűen állami, intézményi változásokat hajtanak végre, hanem a teljes gazdasági, társadalmi átalakulással kell megbirkózniuk. A decentralizáció tényleges célja kimerülhet a politikai felelősség áthárításában is. Vannak olyan ciklusok, és országok, amikor és ahol az önkormányzatok, mint *pufferzónák* (OFFE 1975) pusztán a közhatalom és a társadalom közötti konfliktusok felszívására, kezelésére szolgálnak, kifejezetten csökkentve a helyi döntéshozók és a polgárok közötti bizalmat.

A rendszerváltás során érvényesülő vagy pontosabban fogalmazva inkább követett politikai értékrend egyértelműen kedvezett az autonómiáknak és az önkormányzati decentralizációnak. Kedvezett az akkori törvényhozásban jellemző kiegyensúlyozottabb (kevésbé

polarizált) hatalmi konstelláció is, és kedvezett az a politikai törekvés, hogy az ország mielőbb csatlakozzon ahhoz az Európai Unióhoz, amelyik egyértelműen neoliberais elveket vallott a *jó kormányzás* modellje tekintetében, s ennek részeként erősen támogatta a decentralizációt és regionalizmust. Mindehhez pedig megágyazott a gazdasági átalakuláshoz használt útválasztás gazdaságpolitikai modellje is (GRESKOVITS 2015). Saját kutatásaink is visszaigazolták ezt a kedvező helyzetet. A választási programok és az önkormányzati törvényt tárgyaló parlamenti viták elemzése rámutatott, hogy az akkori politikai elit érvrendszerében nagyobb arányban szerepeltek a politikai, önkormányzati értékek (bár már akkor is érzékelhető volt egyes pártok esetében az erősebb pragmatikus megközelítés), és ezek az értékek követték az európai standardot, ha úgy tetszik, a törvényhozó elit *felmondta a leckét*. A kérdőíves és interjú felmérések is arra utalnak, hogy ebben a periódusban, egyrészt a szakértők szerepe hangsúlyosabb volt és az önkormányzati érdekszövetségek is részesei voltak az előkészítésnek, ami garantálta, hogy a decentralizáció szempontjai bekerültek a vitákba.

A helyi társadalom akkori attitűdjére csak a helyi választási részvétel alapján lehet következtetni, amit akár intő jelnek is minősíthetünk, hiszen a tavaszi parlamenti első szabad választásokhoz képest a részvétel 20 százalékkal esett vissza az őszi helyi választásokon, s második fordulóban nem érte el a 30 százalékot, erősen visszatükrözve a nyertes pártok iránti csalódottságot, a helyi és központi hatalom erős kapcsolatát (BÖHM 1996).

Mint tudjuk, a rendszerváltással kapcsolatos várakozások sok tekintetben illúziók voltak, és igazán nem volt elegendő aktuális tudásunk sem Európáról abban az időben, ezért a család veszélye kezdetektől fennállt. Mégis lehetett olyan értékeket, tudást felmutatni, amelyek hozzájárulást jelentettek a közös európai szellemiség kialakulásához (SÓLYOM 2008).

Az első önkormányzati törvény megalkotását követő évtizedekben azonban a reformdöntések, választási programok, kormányprogramok szintjén ugyan a decentralizáció a politikai narratíva folyamatos része, de egyre erősebben érvényesültek a működtetés, a finanszírozás, az optimális méret technokrata szempontjai. A regionalizmus, szubsidiaritás fogalma ugyan bevonult a politikai szótárba, és a szakirodalomba is, különösen az uniós csatlakozáshoz közeledve, de nem váltak identitásképző elemekké még a politikai elit körében sem (PÁLNÉ KOVÁCS 2009b).

A 2011-ben megszületett önkormányzati törvény előkészítésének és elfogadásának körülményei természetesen jelentősen különböznek a rendszerváltástól, ezért az összehasonlítással csak nagyon óvatosan lehet próbálkozni. Mindenesetre mára a hivatalos narratívában felülkerekedett az erős államhoz kapcsolható értékrend, illetve az önkormányzatok válságát hangsúlyozó pénzügyi, technokrata szempontrendszer, miközben az európaiság, autonómia stb. fogalmak háttérbe szorultak. A parlamenti vitában főszerepet játszottak ugyan az önkormányzatiság közvetlenül választott *nagykövetei*, a polgármesterek, mégis a vita fókuszja nem a decentralizáció/centralizáció kérdése volt, fontosabbnak bizonyult a hitelválságból való menekülés.

A szakértői elit szűk csoportja a rendszerváltást követő években nem tudott aktív részesévé válni az önkormányzati közpolitikának, még akkor sem, amikor közvetlen lehetőséget kapott önkormányzati reformok előkészítésére, a döntéshozók és a szakértők közötti távolság növekedésével az önkormányzati értékek szerepe is mintha gyengült volna.

Akkor alkothatnánk teljesebb képet az önkormányzathoz fűződő politikai értékek helyzetéről, ha a kutatás során lefolytatott, vagy egyéb szociológiai felmérésekből ismerni

lehetne a magyar társadalom attitűdjét, véleményét a helyi autonómia és helyi demokrácia kérdéskörében. Mi nem vállalkozhattunk ilyen empirikus vizsgálatra és sajnos nem áll rendelkezésre más adatbázis sem erről a területről. Mindenesetre a helyi választásokon való részvétel alacsony szintje, a helyi népszavazásokra is jellemző passzivitás, különböző esettanulmányok, szakirodalmi elemzések is arra utalnak, hogy a helyi társadalmak értékei között nincs előkelő helyen a helyi demokrácia. A helyi társadalmak választási részvételi aktivitása ugyan néhány ciklusban némileg erősödött, de lényegében stabilan viszonylag alacsony maradt (74. táblázat). Paradox módon a vidéki lakosság körében érzékelhető nagyobb támogatás, miközben az önkormányzati reformok következtében éppen a kisebb települések veszítettek többet (BÓDI–BÓDI 2011). A pártpolitikai függés egyértelmű a nagyobb helyi és a megyei önkormányzatokban (WIENER 2010), a civil jelöltek pedig fokozatosan kikoptak a helyi politikából, ami összefügg a civil társadalmi szerveződések fokozatos visszaszorulásával is (KÁKAI 2004, 2012).

74. táblázat

Részvételi arány a helyi önkormányzati választásokon, 1990–2014

	1990	1994	1998	2002	2006	2010	2014
Közép-Magyarország	38,4	42,7	43,5	51,2	54,1	43,8	42,2
Nyugat-Dunántúl	46,3	59,1	48,6	53,0	54,6	47,8	43,7
Közép-Dunántúl	39,9	55,1	45,7	50,1	50,9	45,2	42,1
Dél-Dunántúl	41,4	57,5	47,6	53,7	54,9	47,9	46,3
Észak-Magyarország	43,3	59,1	49,8	52,7	54,1	52,9	50,5
Észak-Alföld	38,6	51,0	46,5	50,6	53,0	48,1	45,3
Dél-Alföld	38,0	48,7	41,6	47,5	49,7	45,0	43,2
Összesen	40,2	43,4	45,7	51,1	53,1	46,6	44,3

Forrás: Nemzeti Választási Iroda.

2. Az európai uniós csatlakozás és többszintű kormányzás, nem bizonyult tartós befolyásnak

Kutatásunk, mint említettük, nem vállalta fel a magyar társadalom önkormányzatisággal kapcsolatos értékrendjének általános szociológiai értékelését, magyarázatát. Mindenesetre azt feltételeztük, hogy a magyar területi közigazgatási reformok mozgatórugói között ott szerepelnek az uniós csatlakozáshoz fűződő érdekek, az alkalmazkodás kényszere, amelyek alapján érvényesíteni kell az európai kormányzási filozófia elemeit, értékeit. Törekedtünk tehát arra, hogy azonosítsuk az *európai* hatásokat, azok tartalmát és formáját és erősségét is.

Amikor bemutattuk az Európában végrehajtott területi reformok folyamatát, akkor elsődleges célunk volt, hogy számba vehessük azokat a legfontosabb szereplőket, amelyek általában szerepet játszanak a területi reformok előkészítésében és a döntéshozásban, illetve hogy megértsük a reformdöntési folyamatok sajátosságait. Ugyanakkor az áttekintés arra is alkalmas volt, hogy megállapítsuk, mennyire nem áll rendelkezésre közös minta, vagy irány, ami terelné az egyes tagállamok reformdöntéseit a területi kormányzás területén,

az európai területi közigazgatás rendkívül változatos, még akkor is, ha az egyes reformhullámok iránya, tartalma sok közös vonást mutat.

Csak tovább erősödött véleményünk az európai minta hiányáról, illetve gyenge hatásáról akkor, amikor azon európai intézmények szerepét elemeztük, amelyek végül is a minta vagy elvárásrend megfogalmazására, illetve *ellenőrzésére* hivatottak. A bemutatott európai intézmények kompetenciái és aktivitása, továbbá a szakértői interjúk és a kormányzati előkészítési folyamat elemzése alapján az volt megállapítható, hogy a tagállami kormányok a területi kormányzás formálása kérdésében nagy mozgásterrel rendelkeznek. Bár bizonyos alkalmazkodási törekvések bizonyos időszakokban (elsősorban a csatlakozást megelőzően) jellemzőek voltak a magyar kormányzatok részéről is (BALÁZS 2012), és a regionalizálás kalandját is egyértelműen motiválta a strukturális alapokhoz való hozzáférés ambíciója, mégis összességében állítható, hogy Magyarország jellemzően a maga útját járta a területi kormányzás modelljének formálása terén.

Az Möt. elfogadása azonban már a nemzetközi szervezetek tūréshatára közelébe került, amennyiben az Európa Tanács monitoring jelentése meglehetősen kritikusan fogalmazott, felemlítve a Helyi Önkormányzatok Európai Chartájával ellentétes szabályozási elemeket, de lényegében következmények nélkül maradt a figyelmeltetés.

3. Önkormányzati érdekeket hatékonyan képviselő vétőszereplőket nem találtunk

A vétőszereplők eredeti elmélete (TSEBELIS 2002) modellje csak részben bizonyult alkalmasnak arra, hogy a kutatási programban feltett kérdéseket megválaszoljuk, hiszen, mint kifejtettük, a Tsebelis által eredetileg kidolgozott (bár a későbbiekben némileg továbbfejlesztett) analitikus keret erősen leszűkíti az intézményi szereplők körét, illetve elsősorban nemzetközi összehasonlítási célokat szolgál. Kiindulópontként azonban mégis fontos volt az elmélet alaposabb megismerése, hiszen közös cél volt a mi kutatásunkban és Tsebelis eredeti modelljében, hogy értékelni tudjuk az adott kormányzati rendszernek a változásra való képességét, s ennek érdekében azonosítsuk azokat a pontokat, szereplőket, amelyek képesek a változást megakadályozni.

Ha a magyar területi reformok történetét vizsgáljuk, akkor az állapítható meg, hogy sokkal gyakrabban fogalmazódtak meg változtatási célok, reformprogramok, mint amennyit sikerült végrehajtani. Ebből arra kell következtetni, hogy voltak olyan korszakok, amikor a vétőszereplők hatékonyan akadályozták meg a státus quo megváltoztatását. Kézenfekvő magyarázat az önkormányzati törvények kétharmados jellege, mint ahogy interjúalanyaik, illetve a kérdőívet megválaszolók is többnyire ezzel kapcsolták össze a reformok elmaradását vagy éppen sikerességét. Éppen ezért is tartottuk fontosnak, hogy megértsük, vajon a parlamenti döntéshozásban a pártokhoz tartozás vastörvényét felülírják-e helyi, önkormányzati érdekek? Elemzéseink alapján végül is megállapítható, hogy nem, annak ellenére, hogy a magyar közjog intézményesen biztosította az önkormányzati érdekek közvetlen megjelenését a parlamentben több választási cikluson keresztül.

A kép árnyaltabb lenne, ha több törvényhozási eseményt elemeztünk volna, ha mögé nézhettünk volna a kormánypártokon belüli, a parlamenten kívüli alkudozásoknak is, összességében mégis egyértelmű, hogy a polgármester-képviselők nem értelmezhetőek

homogén vétőcsoportként, elsődleges függelmi helyzetük a pártokhoz rendelte őket. Tsebelis modelljét követve tehát a parlamenti vétőszereplők közötti ideológiai távolság sokkal erősebben érvényesül, mint a vétőszereplők száma, mert a polgármester-képviselők nem képesek, az önkormányzatiság, területiség értékei mentén kohéziót felmutató, homogén csoportként működni. Nincs szükség arra, hogy az ideológiai távolság növekedésének következményeit, a magyar politikai rendszer erősen polarizált voltát részletezzük, e nélkül is belátható, hogy a pártok túlsúlyos szerepe a kormányzásban korlátozza az egyéb logika és érdekek mentén formálódó csoportoknak, szerveződéseknek a megjelenését.

A kormányzaton belül megformált törvényjavaslatok parlamenti elfogadásának körülményeiből egyértelműen következik, hogy a parlament, összevetve a rendszerváltást követő parlamenti erőviszonyokkal, mára már nem önálló szereplő a törvényhozásban, a nagyszámú módosító indítványok ellenére sem.

A kormányzati szereplők, viszonyrendszerük és a döntéshozási, érdekegyeztetési folyamatok elemzésével sajnos nem sikerült az önkormányzati reformok kormányzati előkészítésének történetéhez újabb, magyarázó erejű információkkal közelebb kerülni. Az érdekegyeztetés szabályainak, intézményeinek hiánya alapján azonban kikövetkeztethető volt, hogy az önkormányzati reformok folyamatában is nagyobb szerepet játszhattak az informális mechanizmusok. Az önkormányzati érdekszövetségeknek nemcsak megosztottsága, hanem gyenge kompetenciái, és a magyar kormányok jellemzően kis együttműködési hajlandósága miatt sem tudtak meghatározó szerepet birtokolni. Az önkormányzatokat az ágazatokkal szemben képviselő belügyi tárca – interjúink tapasztalatai szerint – ritkán tudta katalizálni az ágazatokkal való egyeztetést, a kormány jellemzően nem kollektív, nem testületi jellegű működése sem segítette, hogy az ágazatok területi kormányzással szembeni absztinenciája a viták során mérséklődjön.

4. Jövőbeni kutatási feladatok

Kutatásunk a decentralizáció garanciáit kereste, de nem találta, sem intézményesen, sem hatalmi értelemben, sem az értékek szintjén. Ha a reformfolyamatok természetrajza tekintetében sok minden homályban maradt is, de rávilágítottunk arra, hogy pusztán intézményes garanciák, szabályok, közjogi vétőpontok nem elegendőek az önkormányzás és a decentralizáció, mint politikai értékek pozícióinak javítására. Kutatásunk is visszaigazolta a kontextus kiemelkedő szerepét.

A magyar kormányzás, közigazgatás történetében szinte folyamatosan jelen lévő centralizáció visszatérése igazán nem meglepetés, annak ellenére, hogy a rendszerváltást követő évtizedek narratívájában az önkormányzatiság sikertörténetként szerepelt. Az önkormányzatok ugyanis fokozatosan szorultak vissza a hatalmi szerkezetben, veszítettek a kompetenciájukból, forrásaikból, s végül is a helyi társadalmak támogatása is erősen megfogyatkozott. A rendszerváltás idején végrehajtott decentralizáció fennmaradásának feltételei tehát hosszabb ideje hiányoztak.

Nehéz megjósolni, mikor kerülhet sor az önkormányzati rendszer rehabilitációjára Magyarországon, de a felkészülést mielőbb el kell kezdeni. Az értékötört modellváltás, az elméleti modellkeresés, ambíciója helyett az *illeszkedés* bonyolult feltételrendszerét kellene megismerni. Sem a helyi társadalmak, sem a helyi és pártpolitikai elit értékeiről,

kötődéseiről, egymáshoz való viszonyáról, a bizalomról nem tudunk eleget annak megítéléséhez, hogy az önkormányzati decentralizáció társadalmi, politikai támogatottsága milyen. Ennek a kérdésnek eredünk nyomába 2015 őszén, szintén az OTKA (K116424) jóvoltából induló kutatásunkban.

A decentralizáció intézményi, közjogi feltételei hasonlóképpen további elméleti, tudományos tisztázásra szorulnak. Az önkormányzatok közjogi helyzetét rendező törvények mellett a kormányzás területi dimenzióinak értelmezése, az érdekegyeztetés általános keretrendszere, az önkormányzati szövetségek helyzete, a kormányzati, parlamenti döntéshozásban elfoglalt pozíciók, a törvény-előkészítés, a reformdöntésekhez szükséges speciális kapacitások, mind olyan kérdések, amelyek elemzése, modellezése szükséges ahhoz, hogy az újabb kedvező pillanatot felkészültebben lehessen használni az önkormányzati decentralizáció stabilizálása érdekében.

IRODALOMJEGYZÉK

- A Régiók Bizottsága véleménye – Decentralizáció az Európai Unióban és a helyi és regionális önkormányzás szerepe az uniós politikák kialakításában és végrehajtásában (2013/C 139/08).
- ÁGH A. 2000: Régiók Magyarországa. *Önkormányzat*, 12. 11–15. p.
- ÁGH A. 2005: Közigazgatási reform és EU versenyképesség: a „konfliktuskonténerek” felszámolása. In Vígvári A. (szerk.): *Félfuton. Tanulmányok a helyi önkormányzatok finanszírozási rendszerének továbbfejlesztési lehetőségeiről*. Budapest, Belügyminisztérium IDEA, 15–20. p.
- ÁGH A. 2008: Az IDEA Program a közigazgatás szolgálatában. In Kádár K. (szerk.): *Idea és valóság. Az IDEA közigazgatás-korszerűsítési program négy éve*. Budapest. Közigazgatás-fejlesztési Társaság, 9–33. p.
- AKRIVOPOULOU, C. – DIMITROPOULOS, S. – KOUTNATZIS, I. G. 2012: The “Kallikratis Program”: The Influence of International and European Policies on the Reforms of Greek Local Government. *Istituzioni del Federalismo*, 3. 653–694. p.
- ALEXOPOULOU, P. 2012: Reforming Greek Regional and Local Government to ensure Public Sector’s Coordinative Role. Conference on “Reforming the Public Sector: How to Make the Difference” December 2-3, 2010, http://sna.gov.it/www.sspa.it/wp-content/uploads/2010/11/PAPER_ALEXOPOULOU_SSPA-and-SDA-Bocconi_italia.pdf [2014. december 8.].
- Alsace: un référendum pour les fusionner tous. <http://www.franceinter.fr/depeche-alsace-un-referendum-pour-les-fusionner-tous>
- BAJA F. 1995: A területfejlesztésről szóló törvényjavaslat expozéja. <http://www.parlament.hu/naplo35/130/1300265.htm>
- BALÁZS I. 2012: A magyar közigazgatás átalakulása a rendszerváltástól napjainkig. *Új Magyar Közigazgatás*, 12. 2–13. p.
- BALDERSHEIM, H. – ROSE, E. L. (eds.) 2010: *Territorial Choice. The Politics of Boundaries and Borders*. Basingstoke, Palgrave Macmillan.
- BARANYAI, N. 2013: Regionalism in Upper Silesia: The Concept of Autonomous Regions in Poland. In Pálné Kovács, I. – Kákai, L. (eds.): *Ten Public Policy Studies*. Pécs, University of Pécs, Department of Political Studies, 9–28. p.
- BENNETT, R. (ed.) 1994: *Local Government and Market Decentralization*. Tokyo, New York, Paris, UN University Press.
- BENOIT, K. – LAVER, M. 2006: *Party Policy in Modern Democracies*. Routledge, London.
- BENZ, A. – ZIMMER, C. 2011: Germany: Varieties of Democracy in a Federal System. In Loughlin, J. – Hendriks, F. – Lidström, A. (eds.): *The Oxford Handbook of Local and Regional Democracy in Europe*. Oxford, Oxford University Press, 146–172. p.
- BEVIR, M. (ed.) 2011: *The SAGE Handbook of Governance*. SAGE, London.
- BIHARI M. 1995: Az országgyűlési képviselők összeférhetetlensége – Szabályozási koncepció. *Társadalmi Szemle*, 2. 38–45. p.
- BIORCIO, R. 1999: La Lega nord e la transizione italiana. *Il Mulino*, 1. aprile, 55–88. p.
- BLAIS, A. – ANDUIZA, E. – GALLEGU, A. 2011: Decentralization and voter turnout. *Environment and Planning C: Government and Policy*, 2. 297–320. p.
- BLOM-HANSEN, J. – HEEAGER, A. 2011: Denmark: Between local democracy and implementing agency of the welfare state. In Loughlin, J. – Hendriks, F. – Lidström, A. (eds.): *The Oxford Handbook of Local and Regional Democracy in Europe*. Oxford, Oxford University Press, 221–240. p.